URBANISTIKA IR ARCHITEKTŪRA
Town Planning and Architecture
2008
32(2): 86–102

BAZINIAI KULTŪRINĖS MIESTO FUNKCIJOS MODELIAI. MIESTO KULTŪRINIO KARKASO METMENYS

Tomas S. Butkus

Urbanistikos katedra, Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Pylimo g. 26/Trakų g. 1, LT-01132 Vilnius, Lietuva.
El. paštas urbkat@ar.vgtu.lt

Įteikta 2007 03 25

Santrauka. Nagrinėjami baziniai kultūrinės miesto funkcijos modeliai, kurių formavimosi pagrindas – kultūrinis potencialas. Aiškinamasi, kaip šie modeliai tampa akumuliaciniu kultūrinės funkcijos šaltiniu. Išskiriamos trys bazinių modelių grupės: anklavai, institucijos, habitatai. Remiantis istorinėmis pasaulio šalių kultūros planavimo paradigmomis siūloma šešių taikomųjų modelių strategija. Iškeliama miesto kultūrinio karkaso prielaida, pateikiami jo erdvinės ir kompozicinės sandaros principų metmenys. Analizė remiasi *kultūrinės miesto funkcijos* koncepcija, urbanistinėje struktūroje apibrėžta kaip *vietų, objektų ir reiškinių kompleksu* ir pasireiškiančiu *miesto galių reproduktyvumu.*
Reikšminiai žodžiai: urbanistinė struktūra, kultūrinė miesto funkcija (KF), kultūrinis potencialas, modeliai, miesto kultūrinis karkasas.

Įvadas

Urbanistai ir kultūrologai jau gerus keturis dešimtmečius tyrinėja naujas miestų raidos sąlygas, Frederiko Džeimsono įvardytas kaip *kultūros posūkis* (*cultural turn*) (Jameson 1998). Šis fenomenas susijęs su pokyčiais ne tik fizinėje urbanistinės struktūros, bet ir pačios kultūros erdvinėje organizacijoje. *Kultūros posūkio* erdvėje nyksta Vakarų ir Rytų kultūrinė skirtis, kuriasi tinklaveikos visuomenė, formuojasi kūrybinė ekonomika. Šio reiškinio epicentre – miestų plėtros procesai ir ypač tie, kurie remiasi įvairiomis regeneracijos programomis, daug dėmesio skiriančiomis viešųjų erdvių formavimuisi, kūrybinių industrijų branduolių kūrimuisi, rekreacinių išteklių ir kultūros paveldo apsaugai bei panaudojimui. Tačiau tiek JAV, tiek kai kurių Vakarų Europos ar posovietinių šalių patirtys šioje srityje gerokai skiriasi. Nors amerikietiškoji miestų kultūros teorija europiečiams darė ir vis tebedaro didelę įtaką, Vakarų Europoje įvairios miestų kultūros plėtros programos turi senas tradicijas ir yra sėkmingai įgyvendinamos. Tačiau į kultūros veiksnį, susidūrę su miestų centrų tuštėjimu, JAV urbanistai privertė politikus atkreipti dėmesį tik 9-ajame dešimtmetyje. Posovietinėje erdvėje situacija niūresnė. Kultūrinis urbanistinės struktūros sluoksnis vystosi ant seno, normatyvinio visuomeninės paskirties užstatymo. Istorinius senamiesčius išsaugoję miestai naujomis ekonominėmis ir socialinėmis sąlygomis dar sugeba palaikyti ar net atkurti kultūrinio gyvenimo vertes, o miestai be istorinio matmens praktiškai yra pasmerkti nykimui ir degradacijai. Tačiau šioje situacijoje įmanoma pasinaudoti Vakarų Europos miestų patirtimi. Miestai, įsikūrę unikaliose gamtiniu atžvilgiu vietose, ir miestai, kuriuose veikia stiprios pramonės įmonės, puoselėjančios savitą bendruomeninę gyvenseną, turi daugiau galimybių plėtoti savo kultūrines funkcijas. Kartu jie gali ieškoti būdų, kurie užtikrintų galimybę tapti patraukliais tiek paprastiems gyventojams, tiek investuotojams, tiek turistams. Tai ne tik patrauklumo, bet ir konkurencijos didesniuose regionuose ir rinkose pagrindas.

Šiame straipsnyje kaip tik ir bus bandoma aiškintis, kokiomis sisteminėmis priemonėmis remiantis, įmanomas kultūrinio potencialo įprasminimas, kaip būtų įmanomas kultūrinių miesto funkcijų (KF) formavimas. Straipsnyje remiamasi autoriaus pasiūlyta *kultūrinės miesto funkcijos* koncepcija, urbanistinėje struktūroje apibrėžiant ją kaip *vietų, objektų ir reiškinių kompleksą, pasireiškiantį miesto galių reproduktyvumu* ir urbanistinės struktūros (US) samprata, apibrėžiančia US kaip

doi: 10.3846/1392-1630.2008.32.86-102
ISSN 1392-1630 print / ISSN 1648-3537 online
http://www.tpa.vgtu.lt/

erdvinių-tūrinių elementų karkasą, morfostruktūrą ir funkcinį-inžinerinį kompleksą (Butkus 2007: 64–69). Taip pat remiamasi KF potencialo nominaliųjų verčių, sektorių ir raiškos formų urbanistinėje struktūroje sistema (Butkus 2005: 87–95).

1. Miesto kultūros planavimo uždaviniai

Atliekant Lietuvos ir užsienio šalių miestų urbanistinės struktūros lauko tyrimus pastebėta, kad *kultūrinė funkcija* nėra visuma, apibrėžtina kaip vieną žemės naudojimo paskirtį turinčių elementų suma. Kultūrinė funkcija (kitaip nei, pavyzdžiui, pramonės ar gyvenamoji funkcija, kuri yra homogeniška) urbanistinėje struktūroje reiškiasi kaip nevienaplanių (heterogeniškų) darinių sandara. Pasitvirtina bendrasis dėsningumas: kuo senesnis miestas, kuo permainingesnė jo raida, tuo sudėtingesnė kultūrinės funkcijos sandara. Todėl, norėdami išsiaiškinti KF plėtros ir kultūrinio potencialo panaudojimo sąlygas, Vilniaus centrinės dalies pavyzdžiu atlikome KF lauko esamos padėties tyrimus. Jie atlikti tokia seka. *Pirma:* remdamiesi dominuojančiomis kultūros funkcijomis (kolektyvinės atminties ir patirties kaupimas, socialinių įtampų įžeminimas, kūrybingumo skatinimas, socialinės sanglaudos ir nacionalinio saugumo užtikrinimas), identifikavome kultūrinio potencialo sektorius ir jų elementus. *Antra:* remdamiesi surinktais viešai prieinamais duomenimis įvertinome kultūrinį miesto potencialą ir sudarėme jo sektorių žemėlapį. *Trečia:* išsiaiškinome kultūrinio potencialo raiškos formas urbanistinėje struktūroje. Taigi buvo atliktas trijų žingsnių įvertinimas, mūsų supratimu, formuojantis kultūrinio potencialo fundamentą ir duodantis kryptį kitam etapui: KF formavimosi perspektyvai. Remiantis atliktu tyrimu galima būtų kelti kitą uždavinį: išsiaiškinti, kaip pirminės kultūrinio potencialo raiškos formos (vieta, objektas, reiškinys) susijusios su vakarietiškos miestų kultūros tradicija, ir sudaro prielaidas nagrinėti jas kaip erdvinius modelius, šiame straipsnyje vadinamus *baziniais*. Norėdami įrodyti šią prielaidą, toliau analizuosime kultūros potencialo paradigmas, pagrindžiančias trijų bazinių modelių (anklavų, institucijų, habitatų) ir pirminių kultūrinio potencialo raiškos formų sąryšingumą. Svarbiausi Vilniaus centrinės dalies KF lauko tyrimo rezultatai bus pateikti tam tikrose teksto vietose kaip argumentai (nes lauko tyrimas yra ne tikslas, o priemonė).

Kiti uždaviniai, pateikti antrojoje straipsnio dalyje, būtų formuluojami kiek kitaip. Miesto kultūrinio karkaso problemą galėtų įvardyti fundamentalus klausimas: ar globalizacijos ir vėlyvojo kapitalizmo sąlygomis, kai finansinio kapitalo spaudimas įstatymų leidžiamosios ir vykdomosios valdžios institucijoms pasiekė kritinį tašką (kuris visų pirma pasireiškė tam tikrų, kartu ir kultūros srities rinkų monopolizavimu), dar įmanoma efektyvi kultūros politika, strateginis jos planavimas ir valdymas miesto urbanistinėje struktūroje? Pagrindinis klausimas būtų toks: kas vykdo ir kas prižiūri kultūros srities (nacionaliniu, regiono ir miesto lygiu) plėtrą? Kokia yra strateginė kultūros plėtros ašis, koncepcija ir konceptualus jos turinys, kokį vaidmenį joje atlieka visuomenė ir bendruomenė, miestai ir regionai – būtų kiti klausimai. Pastarųjų metų Lietuvos miestų patirtis, skriejanti bauginančia kultūros autonomiškumo praradimo trajektorija, įspėja apie esminius kultūros centralizacijos pokyčius. Vilniaus „Siemens“ arenos didžiųjų renginių uždarose patalpose monopolis, Vilniaus ir kitų didžiųjų Lietuvos miestų kino teatrų tinklo sunaikinimas, Kauno „Megos“ prekybos ir pramogų centro priskyrimas lankytinoms vietoms, kultūros ir istorinio objekto statuso suteikimas – tai tik keletas pavyzdžių, iliustruojančių skausmingą ir nevienareikšmišką finansinio kapitalo skverbtį į kultūros sritį, jau nekalbant apie naujosios pramogų imperijos „Akropolis“ invaziją, paremtą naujo kultūrinio kodo formavimu ir jo diegimu per „visaliaudinio“ vartojimo sritį. Šiame kontekste bandysime duoti atsakymus į anksčiau pateiktus klausimus, kartu, remdamiesi kultūros planavimo paradigmomis, bandysime pagrįsti prielaidą, kad kultūrinė funkcija naujomis miesto raidos sąlygomis (globalizacija, kapitalo skverbtis) neprarado aktualumo, o tik pakeitė savo formą ir turinį, įgijo naujų prasmių.

2. KF Formavimosi perspektyva: baziniai modeliai

Anklavas

Vienas iš įdomesnių KF bazinių modelių yra anklavas. Paprastai ši sąvoka vartojama norint pabrėžti tam tikra ekonomine, socialine ir kultūrine organizacija pagrįstų teritorinių darinių autonomiją. Santykyje su urbanistine struktūra ir jos elementais anklavo modelyje ryškus monadologinis aspektas. Jis pasižymi sąlygiškai vientisa forma ir turinio nedalumu (sąlygiškumas čia tas, kad šiuolaikinis miestas vargu ar begali turėti viduramžiškas sienas ir bastionus, aiškiai atribotus nuo išorės). Anklavo atitikmuo KF koncepcijoje būtų *vieta*. Šis modelis veikia kaip specifinę socializacijos formą palaikanti teritorija ir kultūrinis ženklas (Margulies 2000). Specifinė socializacija pagrįsta tik tai vietai

būdingais gyventojų santykiais, nulemtais ekonominės jų veiklos ir kultūros. Kultūrinis anklavo ženklas yra jo urbanistinis tapatumas, kuriantis pridėtinę vertę ir prekiautojams nekilnojamuoju turtu bei turistams tampantis patrauklia miesto dalimi.

Kultūrinius anklavus galima būtų skirstyti į tris grupes: meninius, kalbinius ir socialinius (šie anklavai dar skirstomi į etninius, rasinius ir klasinius). Pirmieji anklavai glaudžiai susiję su šiuolaikinio meno idėjomis ir jo raida. Šiandien įvairūs praeities meniniai sąjūdžiai jau yra neatsiejami nuo konkrečių miestų ar jų rajonų. Pavyzdžiui, realizmo ir modernizmo pereinamojo laikotarpio reprezentantas Monmartro kvartalas Paryžiuje pažymėtas impresionizmo bei postimpresionizmo sąjūdžiais ir siejamas su Van Gogo, Tulūz-Lotreko, Mone vardais (su šia vieta tai pat yra susijęs ir keturvėjininko J. Tysliavos vardas), tai *SoHo* rajonas Niujorke (kuris anklavu taip ir netapo) atspindi perėjimą iš modernizmo į postmodernizmą ir yra žymus kaip „Fluxus“ judėjimo avanpostas.

Kitokio pobūdžio yra antroji kultūrinių anklavų grupė. Kalbiniu pagrindu susikūrę anklavai būdingi daugiakultūriams miestams, kuriuose didelis emigrantų, išeivių skaičius. Vienos diasporos linkusios bazuotis stočių rajonuose, kitos renkasi užmiesčio kvartalus (Abrahamson 1995: 40–44). Paprastai tai lemia bendruomenės ekonominiai interesai. Pavyzdžiui, pakistaniečių rajonai Londone susiję su tekstilės pramone ir yra išsidėstę rajonuose, esančiuose netoli pagrindinių tekstilės logistikos centrų. Miestietiškos gyvensenos aspektu pagrindinis tokio modelio organizacijos principas pagrįstas ne tik kalba, bet ir kitomis kultūrinėmis tradicijomis bei įpročiais. Daugelis vietų dažnai vadinamos „rusų kvartalas“, „žydų kvartalas“, kai juose veikia bent vienas kultūros centras ar kulto objektas ir parduotuvė. Reikėtų pastebėti, kad kalbiniu pagrindu susiformavę anklavai yra vieni seniausių. Žydų kolonija Kaifenge Kinijoje minima dar XII a. Lietuvos istorijoje dažnai minimas totorių ir karaimų apgyvendinimas XIV a. pab. Vilniuje ir Trakuose. Šie modeliai itin sparčiai vystėsi pramoninės revoliucijos metais. Kai naujai pastatytuose gamybos centruose prisireikė daugiau darbo jėgos, į miestus plūstelėjo emigrantai ne tik iš gretimų šalių, bet ir žemynų. Kokie veiksniai turėjo įtakos tam, kad didžioji dalis lietuvių išeivijos atsidūrė Čikagoje ar Buenos Airėse, šiandien sunku pasakyti. Greičiausiai tai nulėmė tam tikri informacijos kanalai, susiformavę pirminių ryšių pagrindu vietovėse, savo charakteriu artimose gimtosioms vietoms.

Trečioji kultūrinių anklavų grupė pasižymi ryškiu socialiniu charakteriu. Jų pagrindą sudaro tos teritorijos, kuriose aktyviai reiškiasi žmonių grupės, diferencijuojamos pagal klasinį rangą, turtinę padėtį, pareigas (profesiją). Analogišką struktūrą – kastų sistemą su visa jos išsidėstymo logika urbanistinėje struktūroje – galima rasti Indijoje. Panašių darinių, kurie istoriškai formavosi ilgiau nei porą tūkstantmečių, dar galima aptikti Egipte, Kinijoje, Japonijoje. Europoje tai tapo pagrindu formuotis europietiškos tradicijos miesto pirmtakui – poliui. Visgi pirmieji europietiški socialiniai anklavai pradėjo vystytis tik sustiprėjus amatininkų sluoksniui. Šis stiprėjimas žymimas nauju urbanistinės struktūros raidos etapu ir pasireiškė priemiesčių augimu ir daline jų autonomija pilies ir miesto atžvilgiu. Truputį vėliau, susiformavus stipresniems ryšiams, priemiesčiai ar tiesiog laisvi plotai, patekę į miesto augimo zoną, ir tapo pirmaisiais kultūriniais anklavais, kurių organizacijos pagrindas socialiniai ryšiai. Neblogas pavyzdys, iliustruojantis urbanistinės struktūros ir kultūrinės funkcijos transformacijų ritmą, galėtų būti Klaipėdos Odų (Frydricho) priemiestis. Šis anklavas nebaigė formuotis, tačiau jo unikali morfologinė struktūra ir artumas miesto atžvilgiu yra puikus potencialas įvairiems socialiniams-kultūriniams projektams, galintiems suteikti postūmį ne tik senamiesčiui, bet ir visam miestui. Studentų miesteliai, nuvorišų kvartalai, čigonų taborai taip pat gali būti priskirtini prie socialinio pobūdžio anklavų.

Monmartro rajoną Paryžiuje galima laikyti prototipiniu meninės pakraipos anklavu, kurio iškilimas simbolizuoja realizmo epochos ir moderniųjų laikų sankirtą. Monmartro paradigma yra susijusi su „hausmanizacijos“ procesu, davusiu pradžią naujiems viešos ir privačios nuosavybės santykiams, turėjusiems įtakos ir morfologiniams urbanistinės struktūros pokyčiams. Šių įvykių fone susiformavo nauja visuomenė, įgavo mastą nauji kultūriniai ir socialiniai reiškiniai, kurių iškiliausias to meto reprezentacijas katalizavo meno meka – Monmartras (Buisson, Parisot 1996: 7–21). Marso kalva yra įsikūrusi beveik pačiame miesto centre ir yra ypatinga tuo, kad turi tiek anklavo (vieta – rajonas), tiek centro (institucijos – galerijos, kavinės), tiek bendruomenės (terpės – dailininkų, šokėjų, muzikantų) bruožų. Šis anklavas siejamas su impresionistinės tapybos pradžia, kabaretų kultūros atsiradimu (čia 1889 m. pastatytas garsusis „Mulen Ružas“), populiariosios muzikos gimimu. Monmartras XIX a. garsėjo ir kaip viešnamių rajonas. Šiandien šis rajonas pritraukia gausybę turistų veikiau iš inercijos nei dėl sąmoningo kul-

tūrinės funkcijos programavimo. Tačiau, analizuojant šio modelio veikimo principus, darosi aišku, kad laikui bėgant keičiasi ir pats modelio profilis, ir jo, kaip urbanistinės struktūros segmento, reprezentacinės galios. XIX a. pradžioje Monmartras buvo žymus kaip meno procesų ir atitinkamų socialinių grupių formavimosi centras, tačiau kultūros posūkio laikotarpiu keičiasi šios *vietos* socialinė struktūra (menininkams tenka apleisti šį rajoną, nes jis tampa vienu iš brangesnių gyvenamųjų rajonų). Šį procesą įprasmina išaugęs kultūrinis rajono ženkliškumas, kurį užbaigia rajono virtimas urbanistine ikona.

Institucija

Šiandien kultūros centrais vadinasi beveik visos svarbesnėmis save laikančios organizacijos, vykdančios meninę, mokslinę, edukacinę ar kitokio visuomeninio pobūdžio veiklą. Tačiau ne visa ši veikla yra institucionalizuota, ne visa nukreipta į urbanistinės struktūros reproduktyvumo galių stiprinimą. Naudojant kultūrinės miesto funkcijos konstrukciją, institucija suvokiama kaip modelis, veikiantis „traukos centro“ principais, kur „centras“ traktuojamas kaip forma (Werber 2002: 102–116). Kultūros centru gali būti tiek istorinis traukos šaltinis – bažnyčia, dvaras ar kitas kultūros paveldo objektas, tiek naujos formacijos objektas (konferencijų centras, meno inkubatorius). Beveik visais atvejais šių kultūrinę funkciją generuojančių elementų raiškos forma urbanistinėje struktūroje pasireikš kaip *objektas*.

Urbanistinėje struktūroje istorinių kultūros centrų ir šiuolaikinių institucijų vaidmuo nelygiavertis. Pirmieji dėl urbanizacijos procesų turi daugmaž nusistovėjusį santykį su aplinka (paveldo statusas), didesnę ar mažesnę patrauklumo vertę. Antrųjų padėtis sudėtingesnė. Vakarų Europoje seniai jau suvokta, kad kultūrinei funkcijai vystyti nebepakanka remtis kultūros paveldo baze, kad miesto plėtrai reikia dinamiškos ir efektyvios miesto kultūros politikos ir vadybos, galinčios nulinio potencialo urbanistines struktūras paversti patraukliomis ir konkurencingomis erdvėmis. Nors iki šiol dar nėra (ir turbūt negali būti iš viso) prieita prie vienos nuomonės, kas yra kultūros vadyba ir koks turėtų būti optimalus santykis tarp dviejų fundamentaliausių žmonijos veiklų – materialinės (gamybos) ir dvasinės (kūrybos), nemažas skaičius naujos kartos kultūros centrų liudija, kad institucijos modelis gali būti labai efektyvus.

Nors nuo pat statybos pradžios *Pompidou* centrą lydėjo paryžietiškos visuomenės pasipiktinimas ir abejonės, jis tapo vienu pirmųjų pasaulinio garso Europos kultūros centrų, įprasminusių *kultūros posūkio* slinktį. Šį objektą, atidarytą 1977 m., per 25 veiklos metus aplankė daugiau nei 150 mln. žmonių. Sunkiai suvokiamos formos ir mieste nesunkiai atpažįstamas objektas savo unikalumą išsikovojo dėl poveikio aplinkai (jos ignoravimu) ir novatoriškos kultūrinės funkcijos. Ekscentriškas tūris, viena vertus, yra XX a. technokratinės visuomenės simbolis, kita vertus – jis atspindi šiuolaikinio gyvenimo formų neapibrėžtumą, ambivalenciją. Analogiškos sandaros yra ir kultūrines funkcijos objektas: jo heterogeniškumas pasireiškia erdvinių ir laikinių matavimų apimtimi. Viena vertus, „*beaubourgo* efektas“ į aplinką įsiterpia tapdamas nauju urbanistinės struktūros mazgu, antra – institucionalizuoja naujas kaitovaizdžio traukas ir traktus (lankytojų srautai ir ekspozicijos yra sudėtinės *Pompidou* kaitovaizdžio dalys) (Baudrillard 2002: 75–89). Šis aspektas yra naujos miesto raidos sąlygos, keičiančios ir pačią miesto koncepciją.

Ne tik dėl išskirtinės formos ir turinio, bet ir dėl kokybiškai naujų traukos galios subordinacijos principų (srautų erdvės papildo vietų erdves) *Georgo Pompidou* centrą galima laikyti vienu pirmųjų postmoderniosios kultūros bastionų. 9-ajame dešimtmetyje prasidėjo šiuolaikinių kultūros centrų statybos bumas visoje Europoje, kuris tęsiasi ir šiandien. Didžiosios Britanijos miestų regeneracijos programa kultūros centrams skiria itin daug dėmesio. Britų mokslininkai apskaičiavo, kad didesnį efektą urbanistinės struktūros plėtrai duos ne mokyklų, rekreacinių, gyvenamųjų ar juo labiau prekybos objektų statyba, bet kultūros centrai. Naujieji Glazgo, Kardifo, Niukaslo, Mančesterio centrai suplanuoti kaip polifunkciniai objektai, kur svarbus ir pastato išorės įvaizdis, ir interjero kaitovaizdis, juo labiau – viešosios erdvės, pėsčiųjų traktai ir infrastruktūros koridoriai (Regeneration... 2004).

2002 m. *Newsweek* laikraštis Niukaslą ir Geitshedą, įsikūrusius šiaurės Anglijoje abipus Taino upės, pavadino vienu iš aštuonių pasaulyje kūrybingiausių miestų. Palyginti su 7-ojo–8-ojo dešimtmečio situacija, kai miestas išgyveno sunkiosios pramonės griūtį, jis liudijo visiškai naują urbanistinės plėtros kryptį. Permainoms pradžią davė 1992 m. Geitshedo tarybos išplatinta „Miesto regeneracijos per menus“ strategija („*Urban Regeneration Through the Arts*“), vėliau pavadinta „*Kultūros kaip katalizatoriaus* strategija“. Pirmuoju miesto regeneracijos ženklu tapo „Šiaurės angelo“ statula, iki 1998 m. spėjusi tapti nacionaliniu postindustrinių miesto permainų simboliu. Toliau buvo vystomos savarankiškos Geitshedo prieplaukos ir Greinžerio miesto programos, kuriose buvo nustatyti atitinkamai Geitshedo ir Niukaslo urbanistinių struktūrų

atgaivinimo darbai. Buvo realizuoti tarptautinės reikšmės objektai: *Tūkstantmečio tiltas*, 2001 m. (architektai *Wilkinson Eyre Architects*, inžinieriai *Gifford and Partners*); *Baltic* šiuolaikinio meno centras, 2002 m. (rekonstruotas 1950 m. statytas miltų fabrikas); *Sage* muzikos centras, 2005 m. (architektai *Foster and Partners*). Unikalios architektūros *Tūkstantmečio tiltas* tapo ne tik Niukaslo ir Geitshedo bendradarbiavimo simboliu, bet ir mėgstamiausia miestiečių laisvalaikio vieta. *Baltic* šiuolaikinio meno centras užima 22 ha buvusios pramoninės teritorijos, jį sudaro menininkų studijos, penkios didelės ekspozicijų erdvės ir viešojo maitinimo sektorius. Dalis teritorijos dar neįsisavinta, bet jau suplanuota miesto kultūros ir verslo reikmėms. Milžiniško prezervatyvo formos *Sage* muzikos centras dar keleri metai iki atidarymo spėjo tapti vienu svarbiausiu miesto orientyrų. Išvardyti trys didžiausi projektai įėjo į Geitshedo prieplaukos atgaivinimo programą, kurios biudžetas – 467 mln. svarų (Minton 2003: 7).

Greinžerio miestelio regeneracijos programos pagrindą, skirtingai nuo Geitshedo prieplaukos programos, sudaro paveldo objektai ir jų pritaikymas šiuolaikiniam miesto gyvenimui. Klasikiniai Niukaslo kvartalai buvo pastatyti 1830 m. Apie 1970 m., sunkiosios pramonės nuosmukio metais, teritorija ėmė prarasti savo vertę. 10-ojo dešimtmečio pradžioje apie 640 pastatų, užimančių 35 ha teritoriją, buvo įtraukti į miesto atgaivinimo programą, kuri buvo inicijuota kaip veiksminga priemonė Didžiosios Britanijos poindustrinei krizei įveikti. Vienas svarbesnių Greinžerio miestelio programos aspektų tas, kad siūlant, vertinant ir įgyvendinant programos uždavinius, procese efektyviai dalyvavo tiek miesto valdžia, tiek privačios korporacijos, tiek miesto bendruomenės.

Pasiruošimo tapti Europos kultūros sostine 2008 m. darbai Niukasliui ir Geitshedui gal ir nėra pagrindinė miesto regeneravimo projekto priežastis. Tačiau tai geras lanksčios miesto politikos, šiandieninių Europos Sąjungos finansinių išteklių ir privataus sektoriaus – tiek verslo, tiek kultūrinių industrijų – suderinimo pavyzdys, tinkantis ir Lietuvos miestams, patyrusiems didžiąsias sovietinės urbanizacijos statybas, o dabar dar ir bandantiems įveikti naujas vėlyvojo kapitalizmo grėsmes.

Habitatas

Ne tik *vietos*, *objektai*, bet ir *reiškiniai*, kurie yra tam tikras įvykių skaičius arba seka, yra miesto kultūrinės funkcijos elementas. Sąmoningai šio trinario darinio struktūrą atkartotų ir bazinių KF modelių triada. Trečiasis modelio tipas: habitatas. Kultūrinio habitato modelis urbanistinėje struktūroje gali būti išreikštas bendruomenių principu. Anklavas veikia kaip vietos veiksnys, o bendruomenės, vienaip ar kitaip dalyvaudamos miestovaizdžio kūrimo procese (nes tai irgi yra miesto kultūrinis potencialas), konkrečią urbanistinę struktūrą užbaigia tapdamos *reiškiniu*. Dauguma kultūrinių bendruomenių yra organizuotos etniniu pagrindu, tačiau, siekiant užtikrinti miesto urbanistinės struktūros kokybę ir išskirtinumą, globalizacijos sąlygomis to nepakanka. Pavyzdžiui, Vilniaus čigonų taboras egzistuoja kaip reiškinys, tačiau jis nedaro įtakos konkretiems urbanistinės struktūros kokybiniams pasikeitimams. Regeneruojant Vilniaus oro uosto teritoriją galima būtų atsižvelgti į šį veiksnį, nors bendruomenes, siejančias savo veiklą su konkrečia teritorija, priversti išsikelti kitur yra lengviau. Išnaudoti šį potencialą yra nemažas iššūkis ne tik kultūrinės funkcijos, bet ir socialinės ekonomikos plėtrai (Donskis 2004).

Šiuolaikinė bendruomenių tipologija labiau pagrįsta ne etniniu pagrindu ar moderniosios sąmonės supriešintomis kultūros srities konfigūracijomis (kultūra, subkultūra, kontrkultūra), bet savo daline specializacija (visiška specializacija *kultūros posūkio* sąlygomis vargu ar įmanoma) ir privačiomis iniciatyvomis. Paprastai bendruomenė apibūdinama kaip „sudaryta iš tam tikro skaičiaus individų, kurie turi ką nors bendra – bendrą kalbą, bendrą koncepcinę sąrangą – ir ką nors bendrai kuria: naciją, polį, instituciją“ (Lingis 1997: 9). Kalbant sociologiniais terminais, miesto bendruomenės yra modernizmo epochos socialinis produktas. Jų istorinė raida skirstoma į keturis etapus (Kuzmickaitė 2004: 18–19). Pirmasis etapas apima XIX a. pab.–XX a. pr. ir siejamas su tipiška kaimo arba *miestelio bendruomene*, pasižyminčia natūralia socialine tvarka, nusistovėjusiais socialiniais ryšiais, bendra praeitimi, tradicijomis, įpročiais. Antrasis etapas vadinamas *asmeninių bendruomenių laikotarpiu*, apimančiu 1920–1945 metus. Jų pagrindą sudaro politinės, religinės, profesinės bendruomenės, veikiančios urbanistinėje aplinkoje ir panaudojančios didesnės asmeninės laisvės, naujų komunikacijos kanalų ir besivystančio transporto arsenalą. Trečiasis etapas apima šaltojo karo laikotarpį ir įvardijamas kaip *pasipriešinimas masių visuomenei*. Jo skiriamieji bruožai: lokalumas, solidarumas. Šios bendruomenės gana panašios į anklavus ir yra sutelktos etniniu, amžiaus, lyties, rasės, seksualinės orientacijos pagrindu. Paskutinis etapas žymi postmodernaus būvio simptomus ir jo lokalizacija įvardijamas 6-asis dešimtmetis. „Ribotos atsakomybės bendruomenės“ atspindi urbanistinės kaimy-

1 lentelė. Baziniai kultūrinės miesto funkcijos modeliai ir jų požymiai
Table 1. Basic models of city's cultural function and their indications

BAZINIAI KULTŪRINĖS FUNKCIJOS MODELIAI			
Modelis	Anklavas	Institucija	Habitatas
Žymėjimas		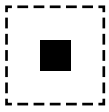	
Žemės naudojimo paskirtis	Mišri	Visuomeninė	Gyvenamoji
Planinės organizacijos principas	Teritorija	Taškas	Terpė
Urbanistinės struktūros analogas	Miesto centrinė dalis Rajonas	Dominantė Mazgas	Kvartalas Kvartalų grupė
Pavyzdžiai	Monmartras (Paryžius)	*Glaspaleis* (*Heerlen*)	*SoHo* (Niujorkas)
	Venecija	*Pompidou* centras (Paryžius)	Svartlamon (Tronhaimas)
	Istorinių miestų senamiesčiai	Gugenheimo muziejus (Bilbao)	Užupis (Vilnius)

nystės nykimą, jų bendruomeniškumas pasireiškia kaip dalinė specializacija, susijusi su bendruomenės narių pomėgiais, hobiais, aistromis. Antra vertus, kultūrinės bendruomenės, sąmoningai operuojančios kultūrinėmis ir socialinėmis sistemomis ir perlydančios bei nukreipiančios jas į urbanistinę aplinką, labiausiai atitinka kultūrinės funkcijos sampratą ir struktūrą, plėtojančią trinarę *vietos, objekto* ir *reiškinio* koncepciją.

Pateiksime vieną pavyzdį. Niujorko *SoHo* kvartalas šiandien niekuo neišsiskiria iš kitų pasaulinio lygmens metropolio gyvenamųjų rajonų (nebent tuo, kad yra vienas svarbiausių kosmetikos centrų rytinėje Amerikos pakrantėje). Visgi miesto kultūros raidoje jo indėlis nenuginčijamas. Pavadintas kaip planavimo žemėlapio dviejų trumpinių vedinys (*SOuth of HOuston street*) šis kvartalas susijęs su socialinėmis 6–7-ojo dešimtmečio permainomis, susijusiomis su Niujorko menininkais. Darbo ir gyvenamosios vietos paieška į *SoHo* atvedė iškilius to meto menininkus: Pollacką, Rothko, De Kooningą, George Maciuną. Dar 1962 m. miesto plėtros dokumentuose ši teritorija įvardyta kaip dykvietė, o pagrindinį socialinį *SoHo* kontingentą sudarė skurdžios tautinės mažumos, dirbančios vietos atliekų perdirbimo įmonėse. Menininkus ši teritorija traukė kaip zona, kur buvo galima susirasti nemokamą plotą gyvenimui ir darbui. Pramonės įmonėms ieškant geresnių veiklos sąlygų, jos pradėjo keltis į kitus Niujorko rajonus, taip apleisdamos nemažas teritorijas. Tuo pasinaudojo veiklūs menininkai, pradėję steigti pirmuosius kooperatyvus. 1966 m. George Maciunas vienas pirmųjų pradėjo organizuoti grupes žmonių ir kovoti su miesto valdžia, kuri dažnai iškeldindavo nelegaliai ten įsitaisiusius menininkus. Problema buvo ta, kad rajonas nebuvo patrauklus verslui, todėl namų savininkai buvo suinteresuoti pigiai juos nuomoti menininkams, kuriuos vėliau lengvai iškeldindavo, nes jų nesaugojo jokie įstatymai. 1970 m. *SoHo* buvo surengtas pirmasis gatvės festivalis, kuris atkreipė miesto valdžios dėmesį į esamas problemas. Miesto planavimo komitetas priėmė rezoliuciją, leidžiančią rajono palėpėse gyventi menininkams su sąlyga, kad jų kooperatyvai vyriausiojo teisėjo kanceliarijai pateiks savo veiklos projektą (Melton 1998: 225). Tačiau legalizuoti savo gyvenamąją vietą menininkams buvo pernelyg brangu. J. Stratton rašo: „<...>svarbiausias projekto tikslas – padidinti pastato kainą asmeniui <...> ir apriboti naujakurių skaičių, kad liktų tik tie, kurie turi pakankamai lėšų“ (Sratton 1977: 78). Dėl šios priežasties G. Maciunas 1966–1975 m. suorganizavo penkiolika kooperatyvų, nepateikęs nė vieno projekto. Vis dėlto kooperatyvų ir jų narių daugėjo, jie buvo namų savininkai ir mokėjo mokesčius miestui. Intensyvėjo ir meninė veikla, liudijanti rajono bendruomenių aktyvumą ir rajono urbanistinės savireguliacijos stabilumą. Paskutinių dešimtmečių procesus, vykstančius *SoHo* rajone, galėtų apibūdinti ši vieno savininko 1982 m. citata: „<...>mes mokėjome 6000 dolerių per mėnesį tam, kad liktume pačių svarbiausių išsilavinusio pasaulio sankirtų centre. „Armani“ mus iškeldino, mokėdamas 675 000 per metus (Davis... 2005).

Reziumuojant galima būtų teigti, kad kryptinga meno bendruomenių veikla tapo Niujorko *SoHo* rajono natūralios regeneracijos projekto pagrindu. Ne miesto

valdžia, didžiosios korporacijos, bet menininkai, netipiniais ir neteisėtais veiksmais urbanistinei struktūrai sugebėjo suteikti naują kokybinį matmenį. Antra vertus, *SoHo* habitatas šiandieną yra jau tapęs bendruomeninio miesto planavimo sinonimu ir vadovėliniu kultūrinės miesto funkcijos plėtros pavyzdžiu (1 lentelė).

3. Miestų kultūros planavimo paradigmos

Nors paskutinį dešimtmetį ištisos Europos šalys ir nemaža miestų kultūros sričiai rodo išskirtinį dėmesį, istoriniame Vakarų Europos kontekste kultūros plėtra nėra naujas reiškinys. Australijos mokslininkai, remdamiesi K. Bassetto, „Comedia", „Evens", P. Hallo ir G. Youngo urbanistinių kultūros strategijų apžvalgomis, pasiūlė 6 etapų fizinio-ekonominio-kultūrinio planavimo paradigmų evoliucijos modelį (Freestone, Gibson 2006: 21–41), kuriuo šiame skyriuje ir remsimės, papildydami jį mūsų temai reikšmingomis nuorodomis.

1 etapas: *miestas kaip meno kūrinys*. Pirmasis etapas apima 1900–1911 metus. Žymiausias šio laikotarpio atstovas – amerikiečių architektas Danielis Burnhamas, meną laikęs gerovės ir moralinio poveikio šaltiniu. Stiprų impulsą įgyvendinant jo 1909 m. Čikagos miesto planą turėjo 1893 m. pasaulinė Čikagos paroda. Čikagos idėjos atsikartoja ir kituose D. Burnhamo sukurtuose miesto suplanavimo projektuose (Manilos, San Francisko), kuriuose ryškiai akcentuojami naujųjų meno institucijų kvartalai – muziejai, bibliotekos, meno galerijos, koncertų salės ir miesto viešieji sodai. Čikagos planuotojų mokykla įtaką darė ir naujai statomo Australijos sostinės Kanberos planui (archit. W. B. ir M. M. Griffinai). Iš europinių šiam etapui priskirtinų pavyzdžių minėtini Pietų Kensingtono muziejų kvartalas (Londonas), Amsterdamo *Museumplein*, Vienos fortifikacinių įrenginių rekonstrukcijos projektas.

2 etapas: *kultūros zonavimas*. Tai turbūt prieštaringiausiai vertinama koncepcija, taikyta miesto planavimui ir apimanti pirmosios bei antrosios kartos modernizmo laikotarpį (1910–1950). Formalus kultūros rajonas atsirado kaip miesto zonavimo pasekmė, atspindinti to laikotarpio mąstyseną, paremtą sintetiniu žmogaus veiklų atskyrimu (segregacija). Remiantis šiuo principu buvo įgyvendinta nemaža reikšmingų visuomeninių-kultūros centrų, miestų planų. R. Freestone ir Ch. Gibson išskiria keletą iškilių šio laikotarpio autorių: Harlandą Bartholomew, Patricką Abercrombį, Patricką Geddesą. Kaip vieni iš reikšmingiausių minimi P. *Abercrombio Bath* bei Londono grafystės planai. Šį projektą išgarsino kultūros rajonų „nutūralusis zonavimas" ir jo sprendiniai – *West Endo* teatro ir kino valda, *SoHo* restoranų kvartalas, Pietų Kensingtono muziejų ir institucijų centras.

3 etapas: *miesto atnaujinimas ir objektai-flagmanai*. Nors 7-ojo XX a. dešimtmečio architektūros tendencijos dar tęsė modernizmo epochos idėjinį imperatyvą, pakitusios estetinės nuostatos ir techninės galimybės jau brėžė lūžio liniją. Tai puikiai iliustruoja naujos kartos objektai-flagmanai: įspūdingo ploto (61 tūkst m^2) Rokfelerių finansuotas Niujorko Linkolno scenos menų centras (1956–1966 m., archit. Robertas Mosesas), Sidnėjaus operos teatras (1954–1973 m., archit. Jørnas Utzonas). Lietuvos nacionalinis operos ir baleto teatras Vilniuje (1974, archit. Nijolė Elena Bučiūtė) yra vienas iš ryškiausių šių laikų Lietuvoje sukurtų objektų, kuris istoriškai atkartoja kultūros centrų plėtros logiką ir pasaulines to meto miestų planavimo tendencijas (tuo išsiskiriant iš kaimyninių Baltijos jūros regiono valstybių).

4 etapas: *bendruomenių kultūros*. Reikšmingi socialiniai 7-ojo XX a. dešimtmečio pokyčiai atvėrė galimybes naujoms planavimo strategijoms. Ryškiausios tendencijos susiformavo kaip alternatyva funkciniam zonavimui ir pasireiškė negailestinga kritika švaistūniškai praėjusio dešimtmečio kultūros politikai, į bendruomenes nukreiptomis iniciatyvomis. Svarbų vaidmenį suvaidino įvairūs socialiniai žaliųjų, paveldo, seksualinių mažumų judėjimai. Šioms iniciatyvoms įgauti konkretų pavidalą padėjo įvairių miestų (Bazelio (1976), Vankuverio (1976), Baltimorės (1977) ir kitų) menų ir kultūros industrijų studijos, o ypač – teoriniai Jane Jacobs darbai. Būtų dar galima paminėti reikšmingus Ralpho Erskino, Paolo Soleri bendruomeninės architektūros projektus.

5 etapas: *kultūra miesto plėtros procese*. Dramatiški 9-ojo dešimtmečio pokyčiai pasaulio politinėje scenoje išprovokavo naują ekonomikos restruktūrizacijos bangą. Fordistinę ideologiją pakeitusi neoliberalistinė pasaulėžiūra ėmėsi dar įžūliau skverbtis į miestus ir regionus, nusilpusias jų galias masindama atstatyti patraukliais „kultūros generatoriais". Šios kultūros politikos pagrindą sudarė kultūra paremtos miesto regeneracijos, kultūrinio turizmo, vietos rinkodaros, miesto įvaizdžio keitimo programos, taip pat ir kultūros rajonų planavimo bei kūrybinių industrijų plėtros koncepcijos. Šias idėjas skleidė ir populiarino ne tik iškilūs miesto teoretikai (minėtina Šaron Zukina) ir jų darbai (Zukin 1995), bet ir pažangiai mąstantys miestų valdžios ir administracijos atstovai (minėtinas katalonietis Paskalis Maragalis). 1985 m. Atėnuose priimta Europos kultūros sostinės programa buvo viena sėkmingiausių iniciaty-

vų, kuri ir šiandien didesnius bei mažesnius Europos miestus bando jungti į kultūrinių srautų tinklus. Būtina paminėti miestus – sėkmės kūdikius: tai Barselona, Bilbao, Glazgas, Mančesteris – Europoje; Bostonas, Sietlas, Torontas – Šiaurės Amerikoje.

6 etapas: *kūrybingi miestai*. Paskutiniame raidos tarpsnyje, apimančiame paskutinį praėjusio amžiaus dešimtmetį ir vėlesnius laikus, kultūra tapo nekvestionuojamu urbanistinio planavimo instrumentu. Dar 2001 m. vienaip ar kitaip su kultūra buvo siejama daugiau nei 40-ies Europos miestų planavimo strategijų (*ibid*). Šiuo laikotarpiu pradėta investuoti į sudėtingas meno rinkos ir kultūros planavimo studijas, kurti miestų ir regionų kūrybingumo indikatorius. Šiomis priemonėmis pirmiausia pasinaudojo stiprius institucijų tinklus turintys miestai (Berlynas, Helsinkis) ir regionai (Katalonija, Flandrija). Dar reikėtų paminėti įtakingiausius šio laikotarpio teoretikus, reikšmingai prisidėjusius prie kūrybingų miestų teorijos plėtotės. Charles Landry kultūrą pavadino pagrindiniu miestų ištekliumi, kuriam gyvybiškai reikia kūrybingumo „gręžinių“ (Landry 2000). Richard Florida kultūrą pripažino fundamentaliausiu miestų ekonominio augimo šaltiniu (Florida 2002).

4. Taikomieji KF modeliai urbanistinėje struktūroje

Anksčiau pateiktos paradigmos ne tik charakterizuoja praėjusio amžiaus istorinę urbanistinės kultūros politikos raidą, jos praktiškai sinchronizuojasi su Lietuvos ir platesnio – Baltijos jūros – regiono miestų patirtimi. Nors etapų žymėjimas dešimtmečiais yra labiau simbolinis negu tikslus (daugelis projektų trunka ne vienerius ir ne penkerius metus), šešios paradigmos iš esmės atkartoja istorinį-kultūrinį XX a. kontekstą ir fiksuoja principines jo kaitos panoramas. Antra vertus, globalinio informacionalizmo (taip, kaip jį apibrėžia tinklaveikos aiškintojai) (Castells 2005–2007 1: 28–35) dėl traukos galių ir nuolatinio kultūrinių kodų aktyvinimo visos šios evoliucijos paradigmos tampa įmanomos čia ir dabar – vienu metu, vienoje erdvėje. Todėl jais remiantis (atlikus šių paradigmų „pririšimą“ prie Lietuvos miestų urbanistinės struktūros) siūlome *taikomųjų modelių* antstatą, kuris papildytų ir įprasmintų *bazinių modelių* fundamentą.

Meninis modelis

Pirmasis *taikomasis modelis* atkartoja *miesto kaip meno kūrinio* koncepciją, susiformavusią XIX viduryje ir įgavusią pagreitį XIX–XX amžių sandūroje. Urbanistinėje struktūroje ši koncepcija vystėsi ir savaimingai, ir buvo kuriama dirbtinai. Pirmuoju atveju šis modelis pasireiškė kaip menininkų anklavas (Monmartras), kitu atveju – kaip įmantrių formų erdvinė sistema (Čikaga). Žvelgiant iš istorinės perspektyvos galima būtų teigti, kad tiek simbolinės, tiek politinės galios įtvirtinimo principu paremtos miesto plėtros koncepcijos demokratijos sąlygomis vargu ar įmanomos. Simbolinės galios miesto anklavus, susiformavusius XX a. pabaigoje aktyvios miesto menininkų bendruomenės dėka (Vilniaus Užupį, Tronheimo „Juodąją citriną“), būtų geriau sieti su bendruomenių paradigma, nei priskirti meniniam modeliui. Politinės galios erdvinės sistemos įmanomos veikiau kaip išimtis, nei kaip realūs planavimo modeliai (naujieji profuturistiniai Arabijos pusiasalio miestai) dėl dviejų priežasčių: meninėmis ambicijomis paremtų projektų kaina mažina investitorių ir akcininkų pelno maržas. Antra, politinei galiai įtvirtinti reikia (kad ir formalių) viešų svarstymų su visuomene, kitaip sakant, socialinio ir ekonominio „apatinių sluoksnių“ palaikymo. Todėl šis modelis artimesnis kultūros paveldo sektoriui. Juo labiau, kad dėl globalizacijos veiksnių miestų urbanistinė struktūra patiria didesnes ar mažesnes morfostruktūros transformacijas, kurios pasireiškia formos ir turinio unifikacija, estetinių priemonių standartizacija. Šiame kontekste istoriškai susiformavę ištisi istoriniai senamiesčiai ir miesto kvartalai traktuotini kaip *meno kūrinys*, kurio autorius – nežinomas. Būtent kultūros paveldas, mūsų nuomone, visomis prasmėmis yra pirminis kultūrinis kapitalas, o jo saugyklos – senamiesčiai – yra archetipinis kultūrinės funkcijos modelis.

Zonavimo modelis

Vis dėlto dėl dar intensyvesnės finansinio kapitalo skvarbos ir jos tandemo su žiniasklaidos tinklais spaudimo miestui miesto *funkcinio zonavimo* koncepcija išlieka aktuali ir XXI amžiuje. Kitokiu turiniu, kitokiais kultūriniais kodais remiantis planuojami nauji miesto kvartalai, skirti pramogoms ir laisvalaikiui, yra ne kas kita, kaip naujosios šio modelio paradigmos. Las Vegaso, Disneilendo, o dabar jau ir lietuviškojo „Akropolio“ (autorinės teisės vis dėlto turėtų priklausyti Graikijos kultūros paveldui) prekės ženklai įtinklina naujas urbanistines erdves. Kuo galima būtų pagrįsti šiuos teiginius? Pagrindinė prielaida remiasi miesto morfostruktūros, o tiksliau – nuosavybės formų ir su tuo susijusia miesto erdvės formavimo kaitos analize (lyginome *Pompidou* kultūros centro, sovietinių

visuomeninių centrų ir šiuolaikinių kultūros bei pramogų kompleksų eksploziją istorinėje morfostruktūroje). Nors *CIAM*'o funkcinio zonavimo direktyva, kurią perėmė ir išplėtojo sovietinė miestų planavimo mokykla, rėmėsi brandžios industrinės visuomenės veiklų atskyrimo logika ir vyraujančios paskirties objektų koncentracija vienoje vietoje, jos produktas – pakankamai homogeniška kvartalinė struktūra, paprastai suformuota iš taškinio užstatymo ir vyraujančio nominaliosios erdvės tipo. Laisvosios rinkos sąlygomis (naujosios paradigmos atveju) pasikeitė užsakovas, tačiau produktas liko tas pats. Antrasis argumentas – grynai politinis. Kaip aiškina galios perdavimo (ar perėmimo) teorija (*power transition theory*) (Tammen 2000), pagrindinis jos tikslas – galios tęstinumas. Funkcinio KF modelio atveju dar reikėtų paminėti tai, kad fizinės erdvės išskirtinumas pirminio modelio (kultūros paveldo) atžvilgiu yra nulemtas XX a. technologijų (daugiausia – automobilio) ir jas įkūnijusios inžinerinės kultūros masto. Zonavimo modelį šiandieninio miesto urbanistinėje struktūroje atitiktų pramogų („Siemens" arena, „Wichy" vandens parkas ir kt. Verkių seniūnijoje Vilniuje) ar visuomeninių (formuojamas naujasis sostinės administracinis-komercinis centras Šnipiškėse) pastatų kompleksai.

Flagmanų modelis

Trečiasis modelis neabejotinai susijęs su svarbiausia kultūrinės funkcijos baze – institucijomis. Valstybės lygmeniu šis modelis turi dar ir strateginę reikšmę – daugelis flagmanų yra nacionalinės reikšmės objektai. Įdomi ir reikšminga šių objektų dislokacija urbanistinės morfostruktūros atžvilgiu. Pavyzdžiui, panagrinėjus Baltijos regiono miestų operos teatrus, paaiškėja, jog daugelis iš jų suplanuoti unikaliose buferinėse žaliosiose zonose, skiriančiose istorinius senamiesčius nuo istorinių premiesčių, virtusių naujamiesčiais. Rygos, Talino, Vilniaus, Helsinkio ir Stokholmo pavyzdžiai beveik identiški. Tačiau Kopenhagos, Maskvos ir Milano (operos žanro pradininkės) flagmanai įsikūrę pačiuose senamiesčiuose (2 lentelė). Tai būtų galima paaiškinti tuo, kad šie strateginiai objektai miesto urbanistinėje struktūroje išsidėstę svarbiausių centrinių pėsčiųjų srautų mazguose, kuriuos visų pirma sukuria viešasis transportas (be abejo, tai lemia ir kiti veiksniai: miesto erdvinė struktūra, istorinis raidos modelis). Todėl tampa aišku, kad miestai, turintys metro linijas, flagmanus gali įsileisti į rajono vidų ir šitaip sudaryti prielaidas formuoti kultūrinio potencialo sankaupas pačiame miesto branduolyje, o ne jo išorėje. Nagrinėjant galimą Vilniaus kultūrinio karkaso sandarą, šis modelis galėtų tikti tik senamiesčio teritorijai, kurios ryškiausi flagmanai – Nacionalinė filharmonija, Nacionalinis dramos teatras, ŠMC. Likusioje miesto dalyje kultūrinio potencialo koncentracija įgauna dispersinį charakterį. Aktyviausiai besiformuojančios ašies – Neries upės trasos – gretimybėse aptinkami šie flagmanai: „Litexpo" parodų rūmai, Nacionalinė galerija, Sporto rūmai. Šią logiką galėtų pratęsti ir numatomas Gugenheimo muziejus, įveiksmindamas ne buferinę zoną Baltojo tilto prieigose (centrinį Vilniaus urbantektoninį lūžį), bet persikeldamas ten, kur urba-

2 lentelė. Italijos ir Baltijos jūros regiono valstybių operos teatrų dislokacija ir renginių skaičius
Table 2. The location and event production of Opera houses in Italy and the Baltic Sea region

Miestas	Objekto pavadinimas	Įkūrimo data	Renginių skaičius*	Lokacija**
Maskva	Didysis Rusijos teatras	1776	270	S
Milanas	*Teatro Alla Scala di Milano*	1778	240	S
Varšuva	Lenkijos nacionalinė opera	1778 (1965)	60	B
Stokholmas	Karališkoji Švedijos opera	1782	200	B
Riga	Nacionalinė Latvijos opera	1860	200	B
Talinas	Estijos nacionalinė opera	1913	200	B
Vilnius	Nacionalinis operos ir baleto teatras	1974	130	B
Helsinkis	Suomijos nacionalinė opera	1993	200	B
Kopenhaga	Kopenhagos operos teatras	2004	240	S

* Apytikslis skaičius, nustatytas pagal 2006–2007 m. programą.
** Objekto lokacija pagrindinių miesto urbanistinės struktūros elementų atžvilgiu: S – senamiestis, B – buferinė miesto zona, skirianti senamiestį nuo kitų rajonų.

nistinės sąveikos tarp gretimų rajonų labiausiai trūksta. Tinkamiausia tam vieta – industrinės kapavietės (būsimo dar vieno „Akropolio“ sklype) jungtis tarp Vingio parko, žūtbūtinai regeneracijos besišaukiančio Savanorių prospekto, Vilkpėdės ir Lazdynų rajonų.

Komunų modelis

Ketvirtasis modelis remiasi *komunomis* (pranc. *commune*, nuo žodžio *commun* – bendras) – mažiausiu teritoriniu administraciniu vienetu, turinčiu savivaldos teisę. Komunos egzistuoja Prancūzijoje dar nuo XVIII a. pabaigos, jos vaidina svarbų vaidmenį miesto bendruomenių gyvenime ir kitose šalyse (Ispanijoje, Vokietijoje). Tačiau tik XX a. 7-ajame dešimtmetyje komunų architektūra buvo pripažinta visaverte kultūros planavimo strategija. Tam turėjo didelės įtakos ne tik jau minėti socialiniai judėjimai, bet ir pasikeitęs nekilnojamojo turto vystytojų požiūris. Niukaslo *Byker Wall*, gyvenamųjų namų kvartalas, suprojektuotas Ralpho Erskino (1968–1982), tapo bendruomeninės architektūros vadoveliniu pavyzdžiu, pasižyminčiu gyvanamųjų segmentų įvairove, maksimaliai pritaikyta gyventojų poreikiams. Kitas įdomus pavyzdys: Tronheimo *Svartlamon*. Šio trikampės formos kvartaliuko, įsispraudusio tarp senamiesčio ir uosto, tapatumus kuria aktyvi vietos bendruomenė, XX a. 10-ojo dešimtmečio pabaigoje ji pasipriešino miesto plėtros planams šią teritoriją užleisti prabangiems namams su parduotuvėmis. Apgynusi savo interesus, „Juodosios citrinos“ komuna šiandien naudojasi socialiniu būstu, pastatytu bendruomenės teritorijoje už miesto lėšas. Ryškiausia lietuviška komuna, šiuo metu įgyvendinanti saugios kaimynystės projektą, yra susiformavusi Užupyje. Bėda tik ta, kad Lietuvos miestuose savivalda iš principo neveikia: seniūnijos neturi autonomijos, jų organizacija paveldėta dar iš sovietinės planinės ekonomikos laikų ir neatitinkanti pasikeitusios visuomenės poreikių ir lūkesčių. Be to, jos neatspindi realios urbanistinės ir socialinės miesto struktūros, jau nekalbant apie morfologinę struktūrą, sudarančią Vakarų pasaulio miestų rajonų, kaimynijų bei habitatų pagrindą.

Regeneracijos modelis

Miestų regeneracijos (*urban regeneration* britiškame ir europiniame kontekste) arba atnaujinimo (*urban renewal* amerikietiškame kontekste) koncepcija pradėta taikyti dar 4-ajame XX a. dešimtmetyje. Nors iš pradžių (daugiausia JAV) tai lietė tik nusidėvėjusio gyvenamojo fondo atnaujinimą (kartu ir skurdžiausio žmonių kontingento kėlimąsi iš centro), vėliau procesas apėmė greitkelių tiesimą, centrinių miesto rajonų valymą ir užterštų pramoninių teritorijų utilizaciją. Lietuvoje terminas *regeneracija* pradėtas vartoti istorinių senamiesčių atnaujinimo programose (Jurkštas 1994). Pasaulinėje miestų planavimo praktikoje regeneracija vartojama platesniame kontekste (Regeneration 2004, Urban regeneration 2001, 2008). Kultūrinių funkcijų regeneracija – gerokai vėlesnis reiškinys, fiksuotinas kaip 9-ojo XX a. dešimtmečio socialinių ir ekonominių permainų ženklas. Pirmiausia šiuo modeliu kaip gelbėjimosi ratu pasinaudojo tie miestai, kuriuos ištiko industrializacijos krizė. Neaišku tik ar Niujorko *SoHo* pavyzdys įkvėpė jo pavyzdžiu pasekti tuos municipalitetus, kurie staiga susirūpino nuliniu miesto simbolinio kapitalo lygiu. Ši praktika veikiau buvo žinoma kaip istorinis analogas, kurį reikėjo pritaikyti naujoms visuomenės reikmėms ir suderinti su naujomis finansinėmis galimybėmis (pavyzdžiui, loterijų ir akcizų už alkoholį bei tabaką pinigais remiamas kultūros fondais). Todėl greitai šis modelis prigijo ir tapo praktiškai kiekvieno didesnio miesto produktyvesnės menininkų grupės būrimosi vieta. Menininkų dirbtuvės, kino salės, teatrai, rezidentūros, kultūros centrai ir kitos universalios paskirties erdvės bet kurį apleistą gamybinės paskirties pastatą ar ištisą teritoriją miesto centre bei periferijoje galėjo pakeisti, suteikti jam naują postūmį. Didieji regionų centrai, turintys metropolinių ambicijų, pradėjo įgyvendinti didelels regeneracijos programas: Barselona (1992), Bilbao (1997), Glazgas (2000). Mažesniems miestams pakako vietinių bendruomenių iniciatyvų, kurioms neprieštaravo ir kurias palaikė tiek municipalitetas, tiek privatus verslas (Dublino *Barra an Teampaill*; Geteborgo *Röda Sten*, Leipcigo *Plagwitz*). Lietuvoje regeneracijos modelis atgavus nepriklausomybę bene sėkmingiausiai buvo pritaikytas rekonstruojant Šv. Stepono kvartalą Vilniuje. Įgyvendinus kūrybines idėjas buvo sukurtas patrauklios vietos įvaizdis (buvo įsteigta meno galerija, sukurtas skvero priešais Rūdninkų vartus akcentas). Vėliau, apgyvendinus rekonstruotus pastatus, cokoliniame aukšte natūraliai pradėjo kurtis įvairūs amatininkai ir į kūrybines industrijas linkęs smulkusis verslas. Kitas pavyzdys – *Menų spaustuvė*, kad ir sulaukusi didesnio valdžios palaikymo, gretimybėms didesnio poveikio neturi, nors, kaip alternatyvaus scenos menų bastionas, nenuneigiamai buvo ir tebėra svarbus traukos taškas. Šiuo metu rengiamų (tačiau neaišku, kada jie bus parengti, jeigu iš viso bus parengti) Klaipėdoje esančio tabako fabriko, Kauno ir kitų miestų pramoninių kompleksų regeneravimo

programose nemaža dėmesio skiriama kultūrinėms iniciatyvoms, kas tik rodo, jog šis KF modelis turi nemenką perspektyvą.

Klasterių modelis

Vėlyvojoje kultūros politikos planavimo evoliucijos stadijoje kultūrinės funkcijos plėtra pasiekė pasaulinį mastą. Nebe atskiri pastatai ar miesto kvartalai, bet ištisų miestų ar regionų atgaivinimo strategijose kultūra įgijo katalizatoriaus reikšmę. Vis dėlto *kūrybingo miesto* koncepcija remiasi *kūrybinės klasės* jėga, jos įsiliejimu į globalinę ekonomiką ir jos įtaka lokalinėms politikoms. Naujosios ekonomikos šakos, suliejusios verslus su kūrybiškumu, miesto urbanistinėje struktūroje ima įgauti vis labiau regimą pavidalą. Ne tik poilsio, bet ir gyvenamosios bei darbo zonos planuojamos kaip atitinkamą formą ir estetiką įteisinantis socialinis kūrybinių klasių užsakymas. Ir šis užsakymas siekia likti matomas, t. y. jis kuria savo tapatumus. Taip miesto žemėlapyje atsiranda klasteriai – kūrybinių industrijų branduoliai. Žymiausios pasaulinės klasterių planavimo paradigmos neakcentuoja urbanistinės struktūros. Veikiau esama kelių kertinių sąlygų: klimatas ir aplinka, susisiekimas, artumas centro atžvilgiu. Didieji branduoliai paprastai apima mokslo ir tyrimų parkus, technologijų bei industrinius centrus, universitetų miestelius ir lokalizuojasi kaip miesto satelitai. Mažieji branduoliai gali įsiterpti į jau egzistuojančią urbanistinę struktūrą ir būti apibrėžti kaip pastatų kompleksas, kuriame įsikūrusios pažangiausios pramonės ir kūrybinių industrijų įmonės, jas aptarnaujantys centrai. Pasaulinio lygio klasteriai pradėjo formuotis dar 7-ajame dešimtmetyje, o šiandien jie sudaro kiekvienos išsivysčiusios industrinės šalies kūrybinės ir technologinės bendruomenės branduolį. Žymesni klasteriai: Silicio slėnis, Stanfordo industrinis parkas, Bostono 128 greitkelio klasteris Amerikoje; Kanzajaus mokslo miestas (Japonija), Hsinchu mokslo parkas (Taivanas), *HITEC* miestas (Indija) Azijoje; Kembridžo mokslo parkas (Didžioji Britanija), *Sophia Antipolis* technologijų parkas Antibe (Prancūzija), *Otaniemi* mokslo parkas (Suomija) Europoje. Miesto urbanistinei struktūrai, be abejo, aktualesni mažieji klasteriai, nes jie formuoja naujus erdvių srautus ir mazgus pačiame miesto centre. Be to, telkdami analogiškos paskirties įmones, jie sukuria tam tikrą konkurencinę aplinką, kuri gerina socialinį aplinkos mikroklimatą, stiprina miesto reproduktyvumo galias.

Lietuvoje jau seniai kalbama apie technologijų parkus ir jie jau veikia (Visorių informacinių technologijų parkas, Šiaurės miestelio technologijų parkas, Saulėtekio slėnis Vilniuje, Klaipėdos mokslo ir technologijų parkas buvusiose kareivinėse ir kt.). Šiam poslinkiui impulsą davė LR Vyriausybės 2001 m. spalio 4 d. (papildytas 2003 m. liepos 18 d.) įstatymas (LR Vyriausybės... 2003). Tiesa, įvardyti vietas, kuriose įsikūrusios minėtosios įstaigos, klasteriais turbūt būtų dar per anksti. Apskritai darant Vilniaus centrinės dalies kultūrinių funkcijų lauko tyrimą, matyti tik kai kurių kūrybinių industrijų sektoriaus segmentų užuomazgos (*reklamos* ir *viešųjų ryšių* – A. Goštauto, J. Jasinskio, Geležinio Vilko g. trikampyje; *architektūros* – kvartale tarp A. Goštauto ir Lukiškių g. bei Kalvarijų g. 1).

5. Miesto kultūrinio karkaso link

Urbanistinio kultūros planavimo vakuumo kontekste miesto kultūrinio karkaso paieškos yra neišvengiamos. Šiame tekste keliamas klausimas ne kas turėtų būti jo užsakovas ir vykdytojas, bet koks galėtų būti MKK turinys. Visų pirma jis neįmanomas be strateginės kultūrinių funkcijų studijos. Šios studijos tikslas būtų numatyti sistemines priemones KF planuoti ir valdyti, sinchronizuoti su svarbiausiais miesto (ar valstybės) kultūros politikos prioritetais (aišku, jeigu jie iš viso yra). Vis dėlto, net ir neturint strateginio plano, įmanomi ir natūralūs kultūros planavimo procesai. Tačiau tokiu atveju tampa komplikuotas socialinės sąveikos balansas. Sekant industrinių valstybių pavyzdžiu, reikėtų siekti šio balanso stabilumo, socialinių grupių interesų sferos apibrėžtumo, galiausiai visų grupių ir jų lyderių socialinės atsakomybės. Daugelis pažangių šalių ir regionų kuria tokias strategijas (Towards... 2003, The national... 2006, Draft Culture... 2006, Cultural planning... 2004, Bowen *et al.* 2006, Cultural planning toolkit... 2005, Culture Plan... 2003). Lietuvos situacija (Valdovų rūmai, Tautos namai, Gugenheimo muziejus), kai sprendimai priimami „iš viršaus“ (nes jų derinimas su visuomene yra išskirtinai formalistinis), tik rodo, jog yra pažeistas socialinės sąveikos mechanizmas ir jį būtina kuo greičiau atkurti. Kultūros srities palikimas savireguliacijai arba bandymas atsižvelgti į tai, „ko nori visuomenė“, taip pat nėra išeitis. Gali būti, kad visuomenė norės nebemokėti mokesčių. Apskritai, pajutę globalizacijos traukos galias, net atkampiausi pasaulio miestai ir regionai sprendžia fundamentalų klausimą, kaip išlikti. Ne tik dėl *kovos už būvį*, bet ir dėl galimybės *būti kažkuo daugiau* kultūra pateikiama kaip nekvestionuojamas argumentas. Ir šis argumentas iš naujo kviečia grįžti prie verčių, dėl kurių mūsų atmintis virsta kolektyviniu sąmoningumu ir patirtimi,

iš naujo įprasminančiu ištisus miestus ir jų kūnus – urbanistines struktūras – vietas, objektus ir reiškinius.

Miesto kultūrinio karkaso pagrindas: vietos

Miesto kultūrinio karkaso pagrindu reikėtų laikyti *vietas* – erdvius teritorinius darinius, formuojančius tiek ištisus miesto rajonus, tiek atskirus kvartalus ar reikšmingas rekreacines zonas (1 pav.). Remiantis Vilniaus miesto centrinės dalies lauko tyrimu, kuris apima kultūrinio potencialo analizę ir esamos padėties įvertinimą, remiantis KF erdvinės ir planinės struktūros organizavimo principais bei analogais, buvo sukurtas MKK teorinis modelis (2 pav.). Karkasą sudaro trys lygmenys ir keturi elementų blokai. Šiame poskyryje trumpai pristatysime pirmojo lygmens elementus. *Vietų lygmeniui* priskirti du elementų blokai. Pirmąjį bloką sudaro *urbanistiniai teritoriniai dariniai* (branduolys, subbranduoliai, gyvenamųjų terpių domenai). *Branduolį* formuoja pagrindinis kultūrinio potencialo masyvas, pasižymintis didele objektų koncentracija, baziniai anklavo, institucijos ir taikomieji meniniai bei flagmanų modeliai. Vilniaus pavyzdžiu branduolys dar dalijasi į du autonomiškus morfotektoninius Senamiesčio bei Naujamiesčio žemutinės terasos ansamblius, sudarančius savotišką bumerango formos Vilniaus kultūrinio karkaso stuburą. *Morfotektoniniu ansambliu* mes vadiname istoriškai susiformavusį ir vyraujančiu morfotipu (sudarančiu apie 90 proc. kvartalo ir apie 75 proc. rajono teritorijos) paremtą užstatymą ir juo remiantis suformuotą urbanistinę vietovę. *Subbranduoliai* – tai didelį kultūrinį potencialą turintys morfotektoniniai ansambliai (Žvėrynas, Antakalnis, Užupis). Paskutinis elementas – *gyvenamųjų terpių domenai.* Tai vidutinę arba mažą kultūrinio potencialo koncentraciją turinčios miesto rajonų „koalicijos“, neretai sudarytos iš morfotektoninių kompleksų, t. y. mažesnės vertės urbanistinių vietovių, neturinčių istorinės žymos (arba ji yra nesenos urbanistinės raidos rezultatas). Šio tipo darinių vyraujantis morfotipas sudaro tik apie apie 75 proc. kvartalo ir apie 50 proc. rajono ploto teritorijos.

Antrasis MKK karkaso blokas – gamtiniai kultūriniai elementai. Atsižvelgiant į svarbą kultūrinei funkcijai, buvo išskirtos šios elementų grupės: *vandens baseinai*, *rekreacinių išteklių domenai* ir *žaliosios buferinės zonos*. Vilniaus pavyzdžiu pirmąjį elementą atitiktų Neries ir Vilnios upių vagos su krantinėmis, antrąjį – Vingio bei Kalnų, Sereikiškių ir Šventaragio slėnio parkai, trečiąjį – Taurakalnio, Ozo, Saltoniškių ir Rasų želdynų grupės.

Miesto kultūrinio karkaso mazgai: objektai

Atlikus Vilniaus centrinės dalies KF lauko tyrimą buvo gauti tokie duomenys. Centrinėje miesto dalyje, sudarančioje 6 proc. visos miesto teritorijos, *kultūros paveldo* sektoriuje užfiksuota 512 objektų, t. y. 85 proc. visų miesto kultūros paveldo objektų. Analogiškai gauti ir kitų sektorių duomenys: *rekreacinių išteklių* sektoriuje

1 pav. Paryžiaus *Georges Pompidou* centro vieta ir morfostruktūros eksplozija
Fig. 1. Paris: the place of Pompidou Centre and explosion of morphostructure

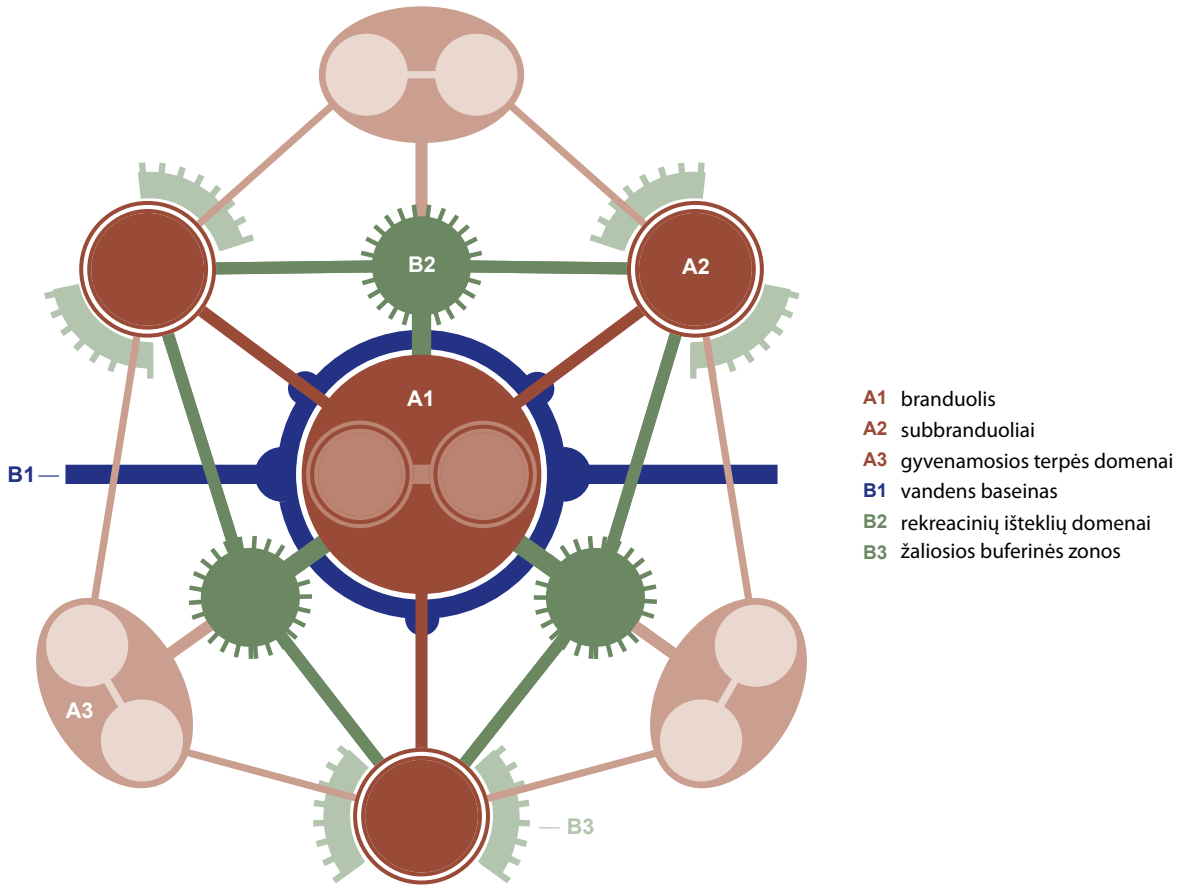

2 pav. Teorinis miesto kultūrinio karkaso modelis (vietų lygmuo)
Fig. 2. Theoretical model of city's cultural framework (place level)

114 ir 41 proc.; *kūrybinių industrijų* sektoriuje 531 ir 77 proc.; *viešųjų erdvių* 228 ir 84 proc. Vilniaus centrinės dalies kultūrinio potencialo vertė lygi 80 proc. Toliau trumpai pristatysime MKK antrojo lygmens elementus.

Antrąjį miesto kultūrinio karkaso lygmenį sudaro mazgai – *objektai* ir jų konsteliacijos. Svarbiausiu šio lygmens veikimo principu mes laikome trauką – gebėjimą palaikyti, užtikrinti ryšį tarp vieno ar kelių tipų objektų. Išskyrėme tris traukos centrų ir jų tinklų grupes: *visuomeninių objektų tinklą*, *viešųjų erdvių sistemą*, *kulto objektų ir memorialų tinklą*. Pirmąją elementų grupę sudaro objektai (pastatai, statinių grupės ar jų dalys), suteikiantys pagrindą miesto kultūros istorijai ir visuomenės raidai. Tai vietinės ir nacionalinės reikšmės kultūros centrai, strateginiai kultūros objektai, atliekantys visuomeninės paskirties tinklų subordinavimo ir pagrindinių traukos centrų funkciją (3 pav.). Viešųjų erdvių sistema yra antroji elementų grupė. Šiai grupei priskirti pagrindiniai viešųjų erdvių tipai, palaikantys nominalias traukos gebas: parkas, aikštė, skveras (4 pav.). Trečioji elementų grupė specifinė. Ne kiekvienas miestas galėtų pasigirti kulto objektų gausa. Jų Vilniuje užfiksavome 72. Daugiau nei 70 proc. jų sutelkta centrinėje dalyje. Gausus skirtingoms religinėms bei kultūrinėms bendruomenėms reikšmingų memorialinių objektų skaičius taip pat prisidėjo prie sakralinės reikšmės objektų tinklo atsiradimo (5 pav.).

Miesto kultūrinio karkaso reprodukcija: įvykis

Paskutinė ir svarbiausioji MKK grandis apima erdvinius-laikinius darinius, kuriuos vadiname *reiškiniu*. Kad suprastume sudėtingas šiandieninio miesto plėtros sąlygas, teksto pradžioje pasitelkėme *kultūros posūkio* konstrukciją, aiškinančią, kaip XX a. pab.–XXI a. pr. kultūra tampa ne tik socialinių, ekonominių, bet ir politinių procesų šerdimi. Pagrindinė šio aiškinimo mintis, kurią mes suformulavome remdamiesi G. Zampo Kelpo *architektūros kaip įvykio* idėja (Schmiedeknecht 2000) ir M. Castellso tinklaveikos visuomenės studija (Castells 2005–2007), skamba taip: informacijos amžiuje, paslaugų ekonomiką keičiant ekonomikai, kuri remiasi kūrybingumu ir kuri sutampa su naujomis socialinėmis visuomenės transformacijomis (šeimos

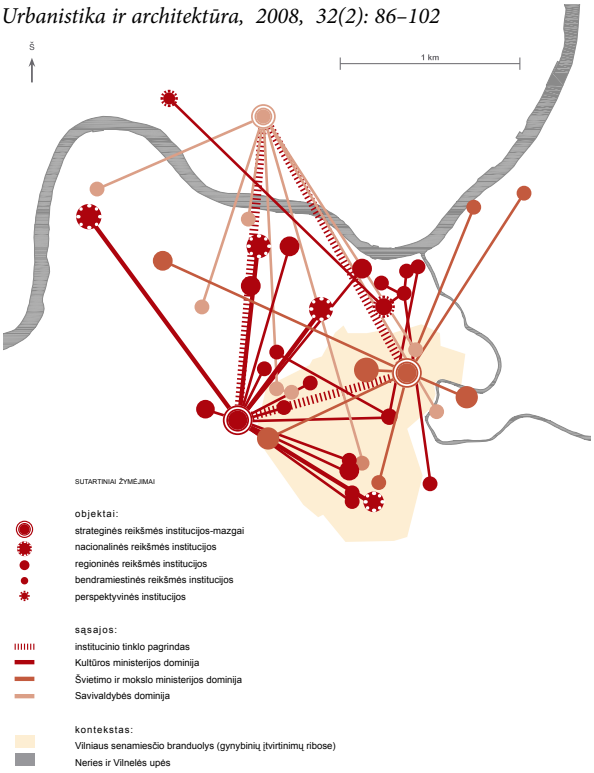

3 pav. Vilniaus miesto centrinės dalies kultūros institucijų tinklas (objektų lygmuo)
Fig. 3. Cultural institution network of Vilnius central district (object level)

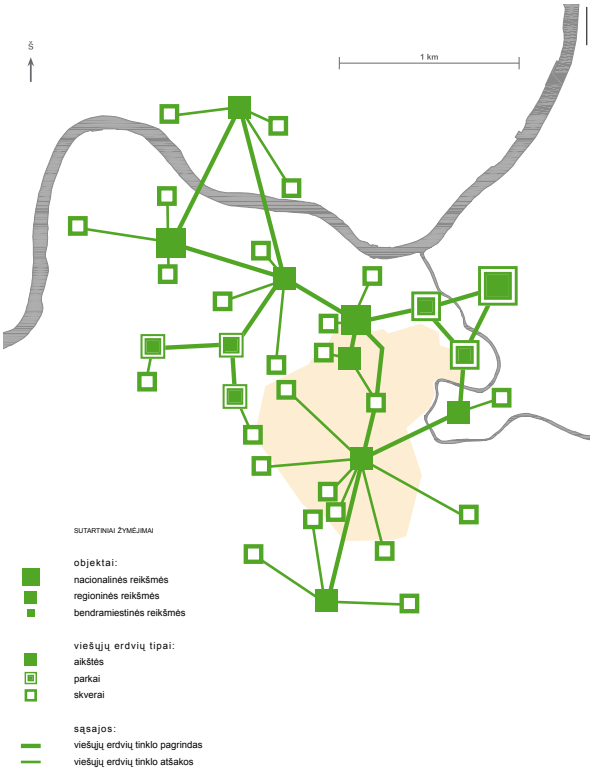

4 pav. Vilniaus miesto centrinės dalies viešųjų erdvių sistema (objektų lygmuo)
Fig. 4. Public space system of Vilnius central district (object level)

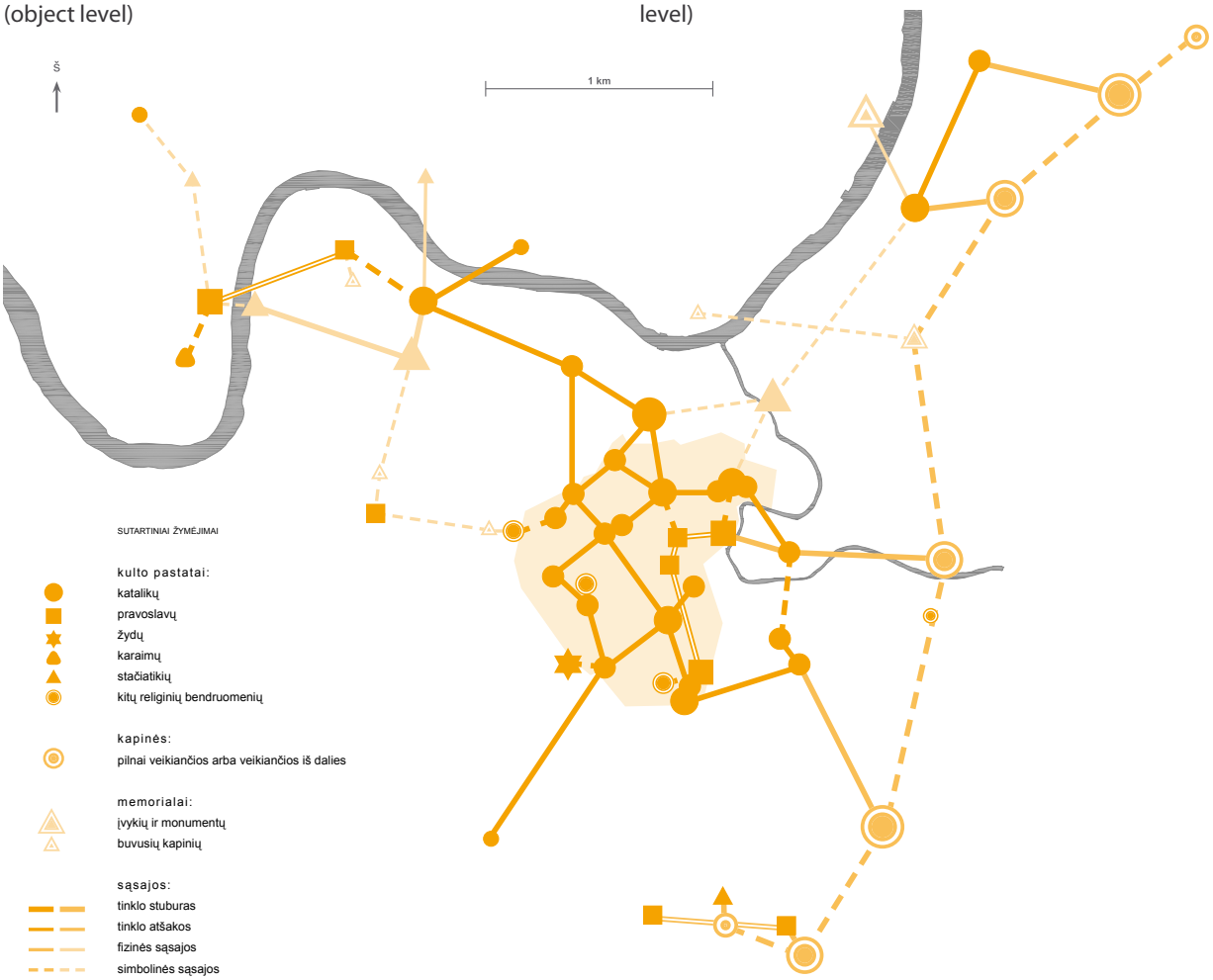

5 pav. Vilniaus miesto centrinės dalies kulto ir memorialinių objektų tinklas (objektų lygmuo)
Fig. 5. Network of memorial and cult object in Vilnius central district (object level)

instituto ir patriarchalizmo krize), miestą mes imame *suvokti* labiau nebe kaip formą, bet kaip įvykį. Tačiau turbūt sunku būtų paneigti tai, kad *forma* ir toliau lieka pagrindiniu miesto legitimumo instrumentu. Lygiai taip pat sunku paneigti tai, kad miesto formos pokyčiai susiję su žmonių srautais, jų lokacijos ir akumuliacijos kaita, prisidedančia prie urbanistinės struktūros įvykių tankumo. Kaip tik šitiems procesams skirtas trečiasis karkaso lygmuo, apimantis vieną elementų grupę, kuri veikia jungties principu. Šį lygmenį, mūsų supratimu, formuoja tam tikrais kultūriniais kodais paremtų renginių, reginių ir įvykių išsidėstymas srautų erdvėje, jungiančioje urbanistinio tinklo mazgus ir susaistančioje juos su konkrečia teritorija. Pasauliniai įvykiai (*global events*), tarptautiniai projektai, konferencijos, seminarai, mugės, rungtynės, koncertai ir kiti kultūros renginiai, vykstantys pasauliniu, regioniniu ar vietos lygiu, ir kuria miesto urbanistinės struktūros galias, stiprinančias jo reproduktyvumą. Nuo tapatumą skatinančių renginių (gimtojo miesto futbolo komanda) iki įsitraukimo į globalinių struktūrų grafikus (*NATO* sesija), kurie yra miesto konkurencingumo pridėtinės vertės garantas,– tai tik dar kartą liudija, kad kultūra yra kažkas daugiau nei meno paroda arba bažnyčios varpinė. Kiek jų, kokia jų lokacija? Kaip išsidėstę šie įvykiai urbanistinėje struktūroje ir kokią jie turi įtaką miesto kaip formos tapatumui miestui kaip įvykiui? Tai įdomūs ir provokuojantys klausimai, į kuriuos ateityje reikės dar atsakyti.

Išvados

1. XX a. pab.–XXI a. pr. *kultūros posūkio* istorinė paradigma ir skirtinga posovietinių, Vakarų Europos bei Šiaurės Amerikos šalių patirtis sprendžiant urbanistinius kultūros planavimo uždavinius nepateikia vienintelio įmanomo atsakymo. Ši patirtis greičiau siūlo ieškoti savo kelio, sudarydama visas prielaidas atsižvelgti į kultūrinį vietos potencialą ir vertinti jį gimininguose ir susišaukiančių kultūros planavimo paradigmų šviesoje.
2. Mūsų siūlomi *baziniai modeliai* yra sisteminė kultūrinio potencialo identifikavimo priemonė, sudaranti galimybę išskirti pamatines kultūrinės funkcijos raiškos formas ir jas susieti su konkrečia urbanistine struktūra. Miesto kultūrinis potencialas yra kultūrinės funkcijos turinys, urbanistinėje struktūroje pasireiškiantis kaip daugiaplanė erdvinė-tūrinė-informacinė sistema.
3. KF pagrindą sudarantys trys baziniai modeliai atrinkti remiantis klasikinėmis užsienio šalių paradigmomis, derinančiomis skirtingų disciplinų (sociologijos, antropologijos, geografijos, etc.) patirtis, adaptuojant ją Lietuvos urbanistikos moksle. Mūsų atveju brandžiausias ir didžiausias miesto plėtros įtakas patiriantis KF pasireiškimo miesto audinyje pavyzdys yra *anklavas*. Labiausiai paplitęs KF modelis – *institucijos*. Šio modelio pagrindą sudaro kultūros centrai, kuriems būdinga sudėtinga erdvinė-tūrinė sandara. Nustatyta, kad vieni kultūros centrai gali pasireikšti kaip jungtis tarp kelių urbanistinės struktūros morfologinių ansamblių arba gali būti permainingo istorinės bei technologinės miesto kultūros raidos rezultatas ir urbanistinėje struktūroje pasireikšti kaip dominantės. Habitatai yra bendras sociologijos ir urbanistikos tyrimų objektas. Šio modelio įtaką KF plėtrai lėmė kūrybinių industrijų veiksnys. Habitatų formavimui didžiausią įtaką daro kultūrinės bendruomenės ir savivaldos organai.
4. Kultūrinės funkcijos pagrindą sudaro istorinės kultūros planavimo pradigmos, maždaug nuo 7-ojo XX a. dešimtmečio tapusios prioritetinėmis vakarietiškos tradicijos miestų planavimo programomis.
5. Taikomųjų KF modelių pagrindas yra istorinės kultūros planavimo paradigmos, atspindinčios būdingingiausias savo laikotarpio kultūros koncepcijas. Globalizacijos, tarpnacionalinio kapitalizmo ir „bevizės“ kultūros kodų migracijos sąlygomis visus šiuos modelius galima laikyti miesto kultūros planavimo ir valdymo strategijos arsenalu, praplečiančiu monadologinę Leibnitzo „laiko kaip daiktų sekos“ perspektyvą ir įprasminančiu ją Manuelio Castellso „bemačiame laike“.
6. Miesto kultūrinio karkaso pagrindą sudaro nelygiaverčiai elementai. Vietos, kuriose tradiciškai susipynęs senasis nekilnojamasis kultūros paveldas ir patraukliausia šiandieninio gyvenimo erdvė, sudaro MKK *branduolį*. Kitos vietos gravituoja branduolio link, todėl urbanistinėje struktūroje svarbios kaip teritorijos, „įžeminančios“ kultūrinio potencialo perteklių. Trečiojo lygmens vietos – tai vietos, kurioms MKK gyvybiškai svarbus. Šių teritorijų integracijos į MKK šiandien Lietuvoje labiausiai reikia.

   Objektai yra MKK tinklinės organizacijos pagrindas. Dėl jų natūraliai formuojasi traukos mazgai, kuriasi specifiniai miesto kultūriniai tinklai. Sakralinio pobūdžio Vilniaus kultūros objektų tinklas – unikalus pasaulinės reikšmės reiškinys.

Miesto įvykiškumas yra naujų kūrybinės ekonomikos įtakų, įtampų ir galimybių kultūrai globalizacijos ir regionalizmo sąveikos amžiuje atspindys. Įvykiškumui nustatyti reikalingiems duomenims būtina nauja metodika, tam reikia nemažų laiko ir žmogiškųjų išteklių, tačiau surinkta informacija leidžia teigti, jog šis elementas KF suteikia naują išraišką ir jos santykiui su urbanistine struktūra suteikia dinamišką charakterį.

7. Straipsnyje pateikti miesto kultūrinio karkaso metmenys yra konceptualaus pobūdžio. Konkretaus miesto kultūrinio karkaso turinio ir formos apibrėžimas yra strateginio KF plano arba specialiojo planavimo uždavinys, atliekamas bendradarbiaujant valstybės, regiono ir miesto institucijoms, mokymo įstaigoms ar jų padaliniams, socialiai atsakingiems verslo subjektams ir vietos žmonių bendruomenėms papildant arba koreguojant miesto bendrojo plano nustatytą plėtros strategiją.

Šaltiniai ir nuorodos

Abrahamson, M. 1995. *Urban Enclaves: Identity and Place in America.* New York: Worth Publishers.

Baudrillard, J. 2002. Beaubourg'o efektas, iš *Simuliakrai ir simuliacija*. Vilnius: Baltos lankos.

Bowen, H. P.; Maesen, N.; Sleuwaegen, L. 2006. *A composite index of the creative economy (draft).*

Buisson, S.; Parisot, Ch. 1996. *Paris Monmartre: A Mecca of Modern Art 1860–1920*. Paris: William Stout Architectural Books.

Butkus, T. S. 2005. Kultūrinė miesto funkcija. Metodologinės prielaidos ir koncepcijos kontūrai, *Urbanistika ir architektūra* 29(2): 63–69.

Butkus, T. S. 2007. Kultūrinė miesto funkcija. Potencialas ir jo raiškos formos, *Urbanistika ir architektūra* 31(2): 87–95.

Castells, M. 2005–2007. *Tinklaveikos visuomenės raida. Informacijos amžius: ekonomika, visuomenė ir kultūra* (1–3 dalys). Kaunas: Poligrafija ir informatika.

Cultures of Cities-Transformations generating new opportunities 4 th biennial rotterdam 2001. Prieiga per internetą: <http://www.planum.net/4bie/>.

Cultural planning guidelines for local government. 2004. New South Wales Government (Australia), Department of Local Government.

Cultural planning toolkit. A partnership between 2010 legacies now and creative city network of Canada. 2005.

Culture Plan for the Creative City. City of Toronto. 2003.

Davis, D. 2005. *Soho: the Afterlife*. Prieiga per internetą: <http://sfd.com/dd/soho-oralhistory-afterlife/realtext2.html>.

Donskis, L. 2004. Kas yra bendruomenė? Iš *Mokslinio tyrimo „Bendruomenės dalyvavimo socialinėje ekonomikoje galimybės" ataskaitos pratarmė*. Kaunas: Socialinės ekonomikos institutas.

Draft Culture (Scotland) Bill. Guidance document. 2006. Scottish Executive, Education Department.

Flanders DC inspiring creative. 2007. Prieiga per internetą: <http://www.flandersdc.be>.

Florida, R. 2002. *The Rise of the Creative Class: And How It's Transforming Work, Leisure, Community and Everyday Life*. New York: Basic Books.

Freestone, R.; Gibson, Ch. 2006. The Cultural Dimension of Urban Planning Strategies: Historical Perspective, iš *Culture, Urbanism and Planning*. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.

Jameson, F. 1998. *The Cultural Turn: Selected Writings on the Postmodern, 1983–1998.* Verso: London and New York.

Jurkštas, V. 1994. *Miestų regeneracija*. Vilnius: Technika.

Kuzmickaitė, D. K. 2004. Lietuvos bendruomenių tipologija ir ypatumai, iš *Mokslinio tyrimo „Bendruomenės dalyvavimo socialinėje ekonomikoje galimybės" ataskaitos pratarmė*. Kaunas: Socialinės ekonomikos institutas.

Landry, Ch. 2000. *The Creative City: A Toolkit for Urban Innovators*. London: Earthscan.

Lingis A. 1997. *Nieko bendra neturinčiųjų bendrija*. Vilnius: Baltos lankos.

LR Vyriausybės nutarimas „Dėl mokslo ir technologijų parkų plėtros koncepcijos", 2003 m. liepos 18 d. Nr. 963.

Margulies, H. 2000. Space and Culture: the Case for Land Rights. The Continuum Ethnicity-Culture-Space and Urban Planning. Prieiga per internetą: <http://culture-and-ecology.com/_wsn/page15.html>.

Melton, H. 1998. Pastabos apie Soho ir prisiminimas, iš Mekas, J. *Trys draugai*. Vilnius: Baltos lankos.

Minton, A. 2003. *Northern soul. Culture, creativity and quality of place in Newcastle and Gateshead*. London: Demos.

Regeneration UK. UK Trade and Investment. 2004.

Schmiedeknecht, T. Zamp Kelp. 2000. *Expanding space*. London: John Wiley & Sons, Inc.

Stratton, J. 1977. *Pioneering in the urban wilderness*. New York: Urizen books.

Tammen, Ronald L. 2000. *Power Transitions*. New York: Chatham House Publishers.

The national development plan (NDP) 2007–2013. Submission to the Department of Finance by the Heritage Council (final report). 2006.

Towards a New Cultural Framework Programme of the European Union. Report of the working group. 2003.

Urban regeneration 2001. Prieiga per internetą:<http://society.guardian.co.uk/urbanregeneration>.

Urban regeneration in the Netherlands. 2008. Prieiga per internetą: <www.kei-centrum.nl/view.cfm?page_id=1949>.

Werber, N. 2002. *Centre as a Form. Centre of Attraction. 8th Baltic Triennial of International Art*. Vilnius: CAC.

Zukin, Sh. 1995. *The Cultures of Cities*. Cambridge: Blackwell.

Grafinės dalies nuorodos

1 schema paimta iš *Établissement public du centre beaubourg rapport d'activité 1973.*

Lentelių ir 2–5 pav. autorius Tomas S. Butkus (© vario burnos, 2008).

BASIC MODELS OF CITY'S CULTURAL FUNCTION. OUTLINES OF URBAN-CULTURAL FRAMEWORK

T. S. Butkus

Abstract. The paper discuss the basic models of city's cultural function (CF) formed on the basis of cultural potential. It is analysed how they become an accumulative source of CF. According to the CF concept, which defines the term as the complex of places, objects and phenomena that expose in an urban structure as the reproduction of city's power, three basic model groups are educed: enclaves, institutions (cultural centers) and habitats (environments). The author proposes applied model strategy based on combination of historic world paradigms of cultural planning. The premise of urban-cultural framework is brought forward, and the outlines of its spatial and composite arrangement are presented.

Keywords: urban structure, city's cultural function (CF), cultural potential, models, urban-cultural framework.

TOMAS S. BUTKUS

Master, doctoral student (2004), Dept of Urban Design, Vilnius Gediminas Technical University (VGTU), Pylimo g. 26/ Trakų g. 1/, LT-01132 Vilnius, Lithuania.
El. paštas urbkat@ar.vgtu.lt

Master of Architecture, VGTU, 1999. Research interests: urban design, city's cultural function.